

Draagvlak Duurzame School

*Verkennd onderzoek
(verkorte versie)*

Oberon
onderzoek | advies

Colofon

Onderzoek bestuurlijk draagvlak

Subsidie vanuit het programma DuurzaamDoor voor onderzoek bestuurlijk draagvlak
Ellen Leussink (ellen.leussink@rvo.nl), RVO-referentienummer DDS202102

Opgesteld door

SME

Hak van Nispen tot Pannerden (nispen@sme.nl) en Anne Schmidt (schmidt@sme.nl)

Onderzoek onderwijs draagvlak

Opdracht voor onderzoek onderwijs draagvlak vanuit Ministerie van IenW
Indy van de Sande (indy.vande.sande@minienw.nl), RVO-referentienummer 59064660

Opgesteld door

Oberon Onderzoek en Advies

Pauline van Eck (pveck@oberon.eu) en Ton Klein (tklein@oberon.eu)

Utrecht, 5 mei 2022

Dit rapport is opgesteld door SME en Oberon. Niets uit deze uitgave mag op welke wijze dan ook worden gebruikt zonder voorafgaande toestemming van deze partijen.

Download

Het volledige rapport is te downloaden via onderstaande link of scan de QR-code:

[Download Onderzoek Draagvlak Duurzame School](#)

Inhoud

1. Inleiding	4
1.1 Aanleiding en voortraject	4
1.2 Onderzoeken naar Bouwstenen	4
1.3 Leeswijzer	4
2. Visie en behoeften van het onderwijs	5
3. Onderzoek bestuurlijk draagvlak	8
4. Conclusies en bouwstenen	10
4.1 Toelichting op de bouwstenen	14
Bijlage I. Onderzoek respondenten	19
Bijlage II. Beleidsdossiers ministeries	21
Bijlage III. Afbeelding Whole School Approach	22

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en voortraject

In 2019 heeft het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) onderzoek uit laten voeren door het Rijkinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en SME om te verkennen of een mogelijk programma Duurzame School samen met of naast het programma Gezonde School vorm gegeven zou kunnen worden. In het onderzoeksrapport '[Naar een gestructureerde aanpak voor natuur, milieu en duurzaamheid op scholen](#)' wordt geadviseerd een apart programma in te richten voor duurzaamheid en gelijktijdig natuur, milieu en duurzaamheid binnen Gezonde School te versterken, dit samen met een optimale ondersteuning van de scholen.

Als vervolg hierop is in 2021 een interdepartementale werkgroep van de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat (IenW), Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), Binnenlandse Zaken (BZK) en Economische Zaken en Klimaat (EZK) aan de slag gegaan om uitwerking te geven aan het advies. De ministeries van IenW, LNV en OCW bundelden hun krachten rond de organisatie van een internationale conferentie over 'Whole School Approaches' en 'Education for Sustainable Development (ESD)'. Deze vond plaats van 28-30 maart 2022 te Lunteren. Ter voorbereiding op deze conferentie werd opdracht gegeven voor drie onderzoeken:

- Draagvlak binnen het onderwijs door Oberon Onderzoek en Advies
- Draagvlak bij de overheden door SME
- Overzicht van best practices Whole School Approach wereldwijd door WUR

Dit onderzoeksrapport is een gebundelde uitgave van de onderzoeken naar onderwijs draagvlak en bestuurlijk draagvlak voor een gezamenlijke aanpak van duurzaamheid in het onderwijs. Het resultaat van het onderzoek naar de best practices is beschikbaar op www.WUR.nl/wholeschoolapproach

1.2 Onderzoeken naar Bouwstenen

Dit rapport naar onderwijs draagvlak en bestuurlijk draagvlak bestaat uit twee afzonderlijke onderzoeken met afzonderlijke conclusies. In het belang van de verdere ontwikkeling van duurzaamheid in het onderwijs hebben onderzoekers van Oberon en SME samen bouwstenen geformuleerd, zodat de interdepartementale werkgroep 'Duurzame School' en andere partners daarmee verder kunnen.

De resultaten van de onderzoeken zijn gepresenteerd op de nationale conferentie over de Whole School Approach in Lunteren op 30 maart 2022. De resultaten van de nationale conferentie en de daaraan voorafgaande internationale conferentie zijn te vinden op: <https://www.sme.nl/wsa-conference2022/>

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 betreft het onderzoek naar draagvlak in het onderwijs voor een gezamenlijke aanpak van duurzaamheid in het onderwijs, waarin per onderwijssector de uitkomsten zijn weergegeven. Hoofdstuk 3 bevat het onderzoek naar bestuurlijk draagvlak voor een gezamenlijke aanpak van duurzaamheid in het onderwijs. Beide hoofdstukken sluiten af met een Infographic. In hoofdstuk 4 zijn conclusies en bouwstenen weergegeven.

2. Visie en behoeften van het onderwijs

Welke visie, initiatieven, ambities en ondersteuningsbehoeften leven er in het onderwijsveld als het gaat om aandacht voor duurzaamheid?

In deze paragraaf geven we per sector antwoord op deze onderzoeksvraag. Enkele conclusies gelden sector-overstijgend. De conclusies bieden aanknopingspunten voor enkele aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn verwerkt in Hoofdstuk 4, het overkoepelende gedeelte van deze rapportage.

Basisonderwijs

Het basisonderwijs kent een sterk verantwoordelijkheidsgevoel voor de brede vorming van leerlingen, met aandacht voor het ontwikkelen van persoonlijke vaardigheden en talent. Afhankelijk van de visie van de school is hierbij ook aandacht voor een duurzame levenshouding. Bottom-up initiatieven waarbij de school aan zet is, kunnen zeer succesvol zijn. Tegelijkertijd is er ook het gevoel dat de school allerlei maatschappelijke problemen moet 'oplossen' en zijn grenzen van wat het onderwijs aankan in zicht. Ontwikkelingen als lerarentekort, corona en werkdruk spelen hierbij een rol. Routes om scholen te helpen duurzaamheid in scholen en onderwijs te integreren lopen via de **verduurzaming van schoolgebouwen** en de **curriculumherziening**. Duurzame schoolgebouwen zijn van belang voor een gezonde leeromgeving maar ook voor goed onderwijs: passend bij het aantal leerlingen, inclusief, toegankelijk en toekomstbestendig. Het is zinvol om deze verduurzaming van gebouwen - die al (verplicht) gaande is - in de lessen te integreren. Op die manier kan de hele school (personeel, leerlingen, ouders) ervaren wat de effecten zijn (bijvoorbeeld de opbrengst van zonnepanelen in de rekenles). Duurzaamheid wordt met de vernieuwing van het curriculum naar verwachting verwerkt in de leergebieden burgerschap, mens & natuur en mens & maatschappij. Pas als duurzaamheid echt onderdeel uitmaakt van de kerndoelen, komt het in de lesmethodes en wordt het 'vanzelfsprekend' in het onderwijs. Voor ondersteuning is goede vindbaarheid van evidence based lesmateriaal van belang. Om versnippering en extra werk tegen te gaan is een integrale aanpak via de **bestaande onderwijskennisinfrastructuur** van belang.

Gespecialiseerd onderwijs

Het gespecialiseerd onderwijs heeft een **brede visie op duurzaamheid/SDG's**. De doelgroep van deze onderwijssector loopt al jaren tegen beperkingen van het huidige systeem aan omdat ze behoefte heeft aan maatwerk en een meer gepersonaliseerd perspectief waarin niemand (of iedereen) 'anders' is. **Toekomstperspectief, inclusie en kanselijkheid** spelen een belangrijke rol. (Systeem)Verandering is nodig en mogelijk door te handelen vanuit doelen in plaats vanuit het systeem. Dit kan oplossingen brengen voor meerdere (maatschappelijke) problemen die het onderwijs raken. Ook hier wijst de weg naar het **verduurzamen en herbouwen van schoolgebouwen**. Dit biedt kansen om inclusieve doelstellingen aan klimaatdoelstellingen te verbinden. Het is daarbij van belang dat verschillende partijen, waaronder schoolbesturen voor regulier en speciaal onderwijs, hierin samenwerken. Daarnaast is het van belang dat schoolbesturen duurzaamheid verwerken in hun **strategische beleidsplannen**. Op die manier kan duurzaamheid doorwerken in de gehele organisatie/de scholen (duurzame inkoop, afvalscheiding, gezondheid, vervoer, schoolplein, educatie, etc). Ondersteuning kan plaatsvinden door inzet van **een professional die scholen (praktisch) helpt** met een integrale benadering van duurzaamheid. Daarnaast is er behoefte aan het delen van **best practices** en een overzichtelijk, makkelijk vindbaar **integraal informatie- en adviespunt** voor het hele onderwijs, gefaciliteerd vanuit de overheid, met linkjes naar alle initiatieven, subsidies, praktische hulp en contacten.

Voortgezet onderwijs

Hoewel duurzaamheid niet als een 'urgent thema' binnen deze sector naar voren komt, hebben verschillende 'stakeholders' (leerlingen, ouders, leraren) in en rond het voortgezet onderwijs wel zorgen om de gevolgen van onder andere de klimaatverandering. Soms leidt dit tot het opnemen van duurzaamheid in de **bestuurlijke visie** en daardoor ook in de **schoolplannen**. Duurzaamheid beweegt zich in deze sector langs vier lijnen. De eerste twee zijn **curriculum** en **burgerschap**, maar hierin krijgt duurzaamheid vooralsnog geen prominente plaats. Het praktijkonderwijs hecht echter veel waarde aan burgerschap en de leefomgeving van leerlingen en werkt met een (te actualiseren) **handreiking met beheers- en streefdoelen** voor de inrichting van het curriculum. De derde lijn betreft de **voorbereiding op beroepen** (in een veranderende beroepspraktijk), dit geldt voor de pro- en vmbo-leerlingen. De vierde lijn is die van de **verduurzaming van gebouwen**.

Ondersteuning is welkom in de vorm hulp bij het **integreren van duurzaamheid in de schoolcultuur**, bijvoorbeeld met behulp van een quickscan en de WSA. Daarnaast hebben scholen behoefte aan een (bestaand) **platform** waar zij goede materialen, lessen, good practices, en antwoorden op huisvestingsvragen op het gebied van onderwijshuisvesting kunnen vinden. Voor het praktijkonderwijs zou informatievoorziening (ook) binnen het eigen **Kenniscentrum** een plek kunnen krijgen. Tevens is het mogelijk om kennis te delen en te verspreiden via de **regiocoördinatoren**.

Middelbaar beroepsonderwijs

Duurzaamheid krijgt binnen de mbo-sector steeds meer aandacht via overheid en bedrijfsleven en daarmee in de **kwalificatiedossiers**. De MBO Raad krijgt vragen vanuit de bedrijfstakgroepen om duurzaamheid op de agenda te zetten voor managers en docenten/BPV-coördinatoren. Daarnaast is er aandacht voor duurzaamheid aan de **facilitaire kant**: duurzame inkoop en duurzaam bouwen en verduurzaming van gebouwen. De **SDG's worden verankerd in de meerjarenvisie** van de MBO Raad, good practices worden gedeeld. De MBO Raad stimuleert leden een bijdrage aan de SDG's te leveren. In het kader van een lerende innovatiecultuur hebben veel mbo's een practoraat. Ondersteuning is mogelijk in de vorm van een **'kennispunt' of een platform bij de MBO Raad**. Er zal onderzocht worden welke behoefte hieraan is bij de scholen.

Bijgaande infographic geeft een samenvatting van het onderzoek naar draagvlak voor 'duurzaamheid' in het onderwijs.

Aandacht voor duurzaamheid

Drijfveren en behoeften in het onderwijs

Sectoroverstijgend

- Verbinden met wat er al is en ruimte voor eigen keuzes
- Laagdrempelig, ontzorgend, regionale/lokale afstemming, de weg wijzend
- Aansluiten bij waar energie zit (coalition of the willing)

Basisonderwijs

- Sterk verantwoordelijkheidsgevoel voor brede vorming
- Verduurzaming via:
 - Gezonde schoolgebouwen voor goed onderwijs
 - Curriculum: burgerschap, mens & natuur, mens & maatschappij
- Ondersteuning?
 - Integrale aanpak
 - Info & erkend lesmateriaal via bestaande kennisinfrastructuur

Gespecialiseerd Onderwijs

- Brede visie op SDG's: toekomstperspectief, inclusie en kansengelijkheid
- Verduurzaming via:
 - Schoolgebouwen: verbinding klimaat- en inclusieve doelstellingen
 - Doorwerking van strategische beleidsplannen in scholen
- Ondersteuning?
 - Praktische hulp bij integrale aanpak
 - Integraal informatie- en adviespunt voor het hele onderwijs

Voortgezet onderwijs

- Leerlingen, ouders en leraren komen op voor het klimaat
- Verduurzaming via:
 - Gezonde en energieneutrale gebouwen
 - Opnemen duurzaamheid in de bestuurlijke visie -> schoolplannen
 - Curriculum, burgerschap, leefomgeving en voorbereiding op beroepen (vmbo en pro)
- Ondersteuning?
 - Integreeren duurzaamheid in de schoolcultuur
 - Platform/kenniscentrum met materialen, lessen en antwoorden op huisvestingsvragen

Middelbaar beroepsonderwijs

- SDG's zijn verankerd in meerjarenvisie MBO Raad
- Verduurzaming via:
 - Kwalificatiedossiers, bedrijfsleven
 - Facilitair: duurzame inkoop en energieneutrale gebouwen
- Ondersteuning?
 - Kennispunt bij de MBO Raad

3. Onderzoek bestuurlijk draagvlak

Bij de rijksoverheid worden het belang en de urgentie van duurzaamheid in het onderwijs erkend en het wordt het ook als een gezamenlijke taak gezien om daar samen vorm en invulling aan te geven. Daarbij lijkt het gevoel van urgentie wat groter bij mbo en hbo vanwege de vraag vanuit de arbeidsmarkt. Een gezamenlijke aanpak past goed bij het onderwerp duurzaamheid, waar de afzonderlijke thema's onderling afhankelijk van elkaar zijn. Men wil duurzaamheid in zijn geheel blijven zien, dus de 17 SDG's samen. Waarmee niet gezegd is dat scholen direct alles moeten oppakken. Vanuit het rijk wordt goed gezien dat het onderwijs erg druk is en dat voorkomen moet worden dat er weer iets bij komt voor het onderwijs. Het is de uitdaging om een vorm te vinden die het voor scholen en docenten, die met duurzaamheid in het onderwijs aan de slag willen, makkelijk maakt.

De gesprekken met IPO, VNG en Unie van Waterschappen laten een bescheiden gevoel van verantwoordelijkheid zien voor duurzaamheid in het onderwijs. IPO ziet geen formele rol weggelegd, maar wil wel nadenken over regionale coördinatie. VNG richt zich vooral op huisvesting van scholen en VNG-international op de Global Goals gemeenten. Voor VNG is dit opvallend omdat toch een 200-tal gemeenten meebetalen aan lokale/regionale centra voor natuur- en milieueducatie (NME). Voor een te ontwikkelen ondersteuning zouden de lokale NME centra een belangrijke schakel kunnen zijn. De Unie van Waterschappen geeft aan de samenwerking van NME en de educatiemedewerkers van de waterschappen toe te juichen, zeker om dat water en klimaat breder gezien moeten worden.

De formele route van de herziening van het curriculum moet zeker bewandeld worden. Tegelijkertijd rest nog maar acht jaar tot 2030, het doeljaar van de SDG's en dus ook van SDG 4 voor kwaliteitsonderwijs. Samen met OCW, de andere ministeries, de andere overheden, de ondersteunende partijen en vooral het onderwijs zelf, is het de uitdaging om de komende jaren de scholen die willen zo goed mogelijk te ondersteunen. Een goede samenwerking met bestaande programma's als Gezonde School, Jong Leren Eten, Burgerschapsonderwijs, Techniepact etc. maakt onderdeel uit van de ondersteuning van de scholen.

Twee bijzondere elementen in de gesprekken waren

- (1) De stem van de jongeren. Het is goed om de jongeren als stakeholders van het onderwijs ruimte te geven, mee te laten denken en ook mee te laten besluiten. Dit raakt aan democratie en jongerenparticipatie, wat ook via burgerschapsonderwijs terugkomt.
- (2) Diverse respondenten vroegen aandacht voor sociaaleconomisch zwakkere scholen en dus ook kansengelijkheid. Het zou een omissie zijn als bij de ondersteuning van de scholen op duurzaamheid deze scholen niet ondersteund worden. Er zou juist extra aandacht aan deze groep gegeven moeten worden.

Conclusie is dat uit het onderzoek bij de overheden gebleken is dat draagvlak om aandacht te geven aan duurzaamheid in het onderwijs er zeker is en dat men de samenwerking van de interdepartementale werkgroep toejuicht. Gebleken is dat (o.a. vanwege de werkdruk in het onderwijs) een programma niet de juiste vorm is, daarom lijkt een goede ondersteuning van de scholen die willen werken aan duurzaamheid een beter begaanbare weg is. Zodat de expertise die je daarmee opbouwt weer ingezet kan worden voor de ondersteuning van andere scholen die volgen. Het beeld -gebaseerd op [adoptiemodel van Rogers](#)- is nu dat de innovators (2,5%) en early adopters (13,5%) al meedoen en dat we op drempel staan dat de early followers (34%) met duurzaamheid in het onderwijs aan de slag gaan.

Duurzaamheid in het onderwijs - Bestuurlijk draagvlak

Belang & urgentie

- Belang en urgentie worden gevoeld
- Duurzaamheid in het onderwijs is nu te weinig aanwezig en te fragmentarisch

Internationale afspraken

- Nederland heeft zich internationaal in VN verband gecommitteerd aan:
 - De realisatie van de Sustainable Development Goals (SDG's)
 - Education for Sustainable Development (ESD)
 - Whole School Approach (WSA)

Aansluiten bij werkwijze en structuren van het Onderwijs

- Een programma lijkt niet de juiste vorm en is kwetsbaar
- Meer behoefte aan ondersteuning, stroomlijning, begeleiding en ontzorgen, met ruimte voor wat scholen al doen aan duurzaamheid
- Maak daarbij gebruik van bestaande (infra)structuren
- Voor funderend onderwijs: de route van het nieuwe curriculum
- Verder is samenwerking o.a. mogelijk met bestaande onderdelen binnen het onderwijs (burgerschap, huisvesting, LEA, kansengelijkheid, lokale infrastructuur I40 NME centra)

Inhoud: de 17 SDG's en de werkwijze van de WSA

- Voor duurzaam onderwijs zijn de afhankelijkheden tussen de thema's onmisbaar
- De samenhang van de sociaal, economische en ecologische thema's is onmisbaar voor inzicht, integrale afwegingen en keuzes
- Begin daar waar de meeste vraag naar is vanuit onderwijs en overheid
- Focus bij het lerende kind: de beleving en gedrag
- Schoolgebouw en leeromgeving als leermiddel

Actie nu nodig om SDG's in 2030 te realiseren

- Extra impuls nodig tot het nieuwe curriculum functioneel, uitgewerkt en geabsorbeerd is
- Multidisciplinaire oplossingen: vijf ministeries en onderwijs één gezamenlijk plan

Doelgroepen: coalition of the willing

- Aanpak duurzaamheid in het onderwijs die voor iedereen toepasbaar en toegankelijk wordt
- Specifiek aandacht aan scholen in sociaaleconomisch zwakkere wijken
- Goede ondersteuning van scholen die willen
- Geef gehoor aan de stem van de jeugd

4. Conclusies en bouwstenen

Conclusie bestuurlijk draagvlak	Conclusie onderwijsdraagvlak	Bouwsteen
<p>Draagvlak bij overheid voor extra aandacht duurzaamheid in het onderwijs</p> <p>Hoofdconclusie uit het onderzoek naar bestuurlijk draagvlak is dat er bij de overheden (ministeries, IPO, VNG, UvW) het belang en de urgentie worden gezien van extra aandacht voor duurzaamheid in het onderwijs. En dat de overheden een gezamenlijke aanpak hiervan voorstaan. In de volgende conclusies is dit uitgewerkt.</p>	<p>Draagvlak bij onderwijs voor extra aandacht duurzaamheid</p> <p>Hoofdconclusie is dat landelijke ontwikkelingen als corona, werkdruk en lerarentekort ervoor zorgen dat er beperkt ruimte is voor extra aandacht voor een thema als duurzaamheid. Bovendien zijn er grote verschillen per onderwijssector en is er behoefte aan nadere definiëring van het begrip duurzaamheid. Deze lichten we hieronder toe.</p>	
<p>1. Urgentie/ belang</p> <p>Duurzaamheid in het onderwijs wordt door alle geïnterviewde overheden belangrijk en door de meesten ook urgent gevonden. Duurzaamheid in het onderwijs is nu te weinig aanwezig en te fragmentarisch.</p> <p>Belang en urgentie betreffen zowel kennis, bewustwording en kunde (hoofd, hart, handen), de benodigde gedrags- en cultuurverandering, aansluitend op de sterk groeiende vraag vanuit de jongeren, maatschappij en arbeidsmarkt. Met name jongeren vragen om aandacht voor duurzaamheid en klimaat.</p>	<p>1. Urgentie/belang</p> <ul style="list-style-type: none"> • Binnen het <i>basisonderwijs</i> lopen de routes via de verduurzaming van schoolgebouwen en de curriculumherziening. • Het <i>gespecialiseerd onderwijs</i> heeft een brede visie op duurzaamheid/SDG's waarbij toekomstperspectief, inclusie en kansengelijkheid een belangrijke rol spelen. Ook hier wijst de weg naar het verduurzamen en herbouwen van schoolgebouwen. • Binnen het <i>voortgezet onderwijs</i> is duurzaamheid geen urgent thema, maar wordt de invloed van stakeholders om hier wat aan te doen steeds groter. Duurzaamheid beweegt zich in deze sector langs vier lijnen. De eerste twee zijn curriculum en burgerschap, maar hierin krijgt duurzaamheid voornamelijk geen prominente plaats. De derde lijn betreft de voorbereiding op beroepen, dit geldt voor de pro- en vmbo-leerlingen. De vierde lijn is die van de verduurzaming van gebouwen. • Duurzaamheid krijgt binnen de <i>mbo-sector</i> steeds meer 	<p><u>Bouwsteen 1:</u></p> <p>Ontwikkel vanuit het rijk een eenduidige visie voor duurzaamheid in het onderwijs, gebaseerd op de ESD, SDG's en de WSA. En rekening houdend met de verschillen binnen het funderend onderwijs (basisonderwijs, voortgezet onderwijs* + praktijkonderwijs* + vmbo*, gespecialiseerd onderwijs) en bij het middelbaar beroepsonderwijs.</p> <p>*deels ook voorbereidend op beroepen</p>

Conclusie bestuurlijk draagvlak	Conclusie onderwijsdraagvlak	Bouwsteen
	<p>aandacht via de kwalificatiedossiers en daarmee het bedrijfsleven. Daarnaast is er aandacht voor duurzaamheid aan de facilitaire kant: duurzame inkoop en duurzaam bouwen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Binnen verschillende sectoren verwerken schoolbesturen - die het nu van belang vinden - duurzaamheid in hun strategische beleidsplannen. 	
<p>2. Internationale afspraken Nederland heeft zich internationaal in VN verband gecommitteerd aan de realisatie van de Sustainable Development Goals (SDG's), Education or Sustainable Development (ESD) en Whole School Approach (WSA)</p>		
<p>3. Aansluiten bij werkwijze en bestaande structuren van het Onderwijs Gezien de hoge werkdruk, lerarentekort en drukte door corona en het NPO moet datgene wat ontwikkeld wordt aansluiten bij het onderwijs, waarbij het onderwijs ontzorgd wordt. Een programma zou iets extra's zijn en daardoor kwetsbaar. Voor het funderend onderwijs betekent dit de route van het nieuwe curriculum. Verder is samenwerking o.a. mogelijk met bestaande onderdelen binnen het onderwijs:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wet burgerschapsonderwijs • Onderwijshuisvesting • De LEA • Kansengelijkheid • Lokale infrastructuur van 140 centra voor natuur- en milieueducatie 	<p>3. Aansluiten bij werkwijze van het Onderwijs Sinds 20215 is het funderend onderwijs bezig met de herziening van het curriculum. Duurzaamheid heeft binnen drie leergebieden een plaats gekregen. Binnenkort wordt duidelijk hoe dit proces verdergaat. Op de korte termijn zal dit echter niet zorgen voor meer aandacht voor duurzaamheid in het onderwijs. In het mbo vindt via de kwalificatiedossiers herijking van het curriculum plaats. Duurzaamheid krijgt binnen deze dossiers steeds meer aandacht en daarmee ook binnen het curriculum. Dit proces is al in gang gezet en gaat de komende tijd door. Ondersteuning kan plaatsvinden door inzet van een professional die scholen (praktisch) helpt met een integrale benadering van duurzaamheid. Daarnaast is er behoefte aan het delen van en een overzichtelijk, makkelijk vindbaar</p>	<p><u>Bouwsteen 2:</u> Formaliseer duurzaamheid structureel door inbedding van duurzaamheid binnen het kwaliteitsonderwijs in plaats van een eigen programma of vak. Binnen het funderend onderwijs kan dat via het nieuwe curriculum, binnen het mbo kan dat via de kwalificatiedossiers. Zorg dat internationale afspraken rond SDG's, ESD en WSA daarin meegenomen worden. <u>Bouwsteen 3:</u> Ontzorg het onderwijs optimaal met onder andere</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gezamenlijk Kennisplatform en bijeenkomsten voor docenten, schoolleiders en medewerkers • van scholen • Landelijk regiepunt voor kennis, erkende

Conclusie bestuurlijk draagvlak	Conclusie onderwijsdraagvlak	Bouwsteen
<ul style="list-style-type: none"> • Visie, beleidsplannen, schoolplannen <p>Er is behoefte aan ondersteuning, stroomlijning en begeleiding, waarbij gebruik gemaakt wordt van bestaande (infra)structuren. Daarnaast is het van belang in te haken op wat de scholen al doen aan duurzaamheid.</p> <p>Maak gebruik van succesvolle elementen uit het programma Gezonde School, zoals modules met keuzevrijheid, werken met erkende interventies en een Governance van onderwijs en overheid samen.</p>	<p>integraal informatie- en adviespunt voor het hele onderwijs, gefaciliteerd vanuit de overheid, met linkjes naar alle initiatieven, subsidies, praktische hulp, contacten en best practices. Hierbij is het belangrijk om rekening te houden met verschillen tussen onderwijssectoren.</p> <p>Ondersteuning is welkom in de vorm van hulp bij het integreren van duurzaamheid in de schoolcultuur, bijvoorbeeld met behulp van een quickscan en de WSA.</p>	<p>lesmaterialen/activiteiten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Lokaal regie/adviespunt voor ondersteuners van het onderwijs met regionale coördinatie • Versterken lokale/regionale ondersteuning • Tijd en ruimte voor docenten binnen hun school • Opleiding, training en bijeenkomsten voor docenten, schoolleiders en medewerkers • Gebruik de LEA als overleg over duurzaamheid/ de SDG's voor kwaliteitsonderwijs
<p>4. Inhoud van duurzaamheid in het onderwijs</p> <p>Duurzaamheid is breder te zien dan de losse dossiers van hun ministerie of decentrale overheid.</p> <p>Duurzaamheid omvat de breedte van de 17 SDG's, omdat de afhankelijkheden tussen de thema's onmisbaar zijn om te komen tot inzicht en daarmee tot integrale afwegingen en keuzes.</p> <p>Voorkom het creëren van een waterhoofd door te veel in een gezamenlijke aanpak te stoppen. Focus in het begin op de punten waar nu het meeste vraag naar is vanuit onderwijs en overheid samen.</p>		<p><u>Bouwsteen 4:</u> Inhoudelijke aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Brede inhoud van de 17 SDG's in onderlinge samenhang en de WSA als concept • Modulaire opbouw en keuzevrijheid • De stem van jongeren/ jongerenparticipatie • (Mondiaal) Burgerschap • Kansengelijkheid (extra aandacht scholen in sociaaleconomisch zwakkere wijken) • Onderwijshuisvesting <p>Met daarbij</p> <ul style="list-style-type: none"> • Onderzoeksagenda • Monitoring ontwikkeling duurzaamheid in het onderwijs
<p>5. Planning en proces</p> <p>Met het doeljaar van de Sustainable Development Goals in 2030, kunnen we niet wachten op de nieuwe curriculum voor het funderend onderwijs. Daarom is voor de periode 2023-2030 een extra impuls nodig.</p>	<p>5. Planning en proces</p> <p>Vanaf 1 augustus 2021 is de wet 'Verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs' van kracht. De sectorraden in het po, vo en mbo zijn bezig met de invulling van dit onderwerp en het opzetten van een ondersteuningsstructuur, maar</p>	<p><u>Bouwsteen 5:</u></p> <p>Geef a.d.h.v. de andere bouwstenen een impuls aan duurzaam onderwijs vooruitlopend op de formalisatie (bouwsteen 2) richting 2030, het doeljaar van de SDG's, en sluit hiervoor een bestuursakkoord tussen rijk, decentrale</p>

Conclusie bestuurlijk draagvlak	Conclusie onderwijsdraagvlak	Bouwsteen
<p>Samenwerking tussen de verschillende departementen is hiervoor cruciaal, een overstijgende aanpak is belangrijk.</p> <p>Om bredere financiering aan te kunnen vragen is een gezamenlijk plan nodig. Beschikbare budgetten kunnen al gebundeld worden.</p>	<p>duurzaamheid krijgt mogelijk geen prominente plaats. Deze ontwikkeling lijkt niet heel kansrijk om structureel aandacht te vragen voor het thema duurzaamheid in het po, vo, (v)so en mbo. Havo- en Vwo leerlingen vormen hierop een uitzondering: zij zijn hier het meeste bewust mee bezig.</p>	<p>overheden, sectorraden en onderwijskoepels.</p>
<p>6. Doelgroepen</p> <p>Vanuit de overheden ligt er een vraag richting mbo vanwege het arbeidsmarkt vraagstuk. En vanuit belang en urgentie wordt ook het funderend onderwijs (basis-, voortgezet en speciaal onderwijs) als doelgroep onmisbaar geacht.</p> <p>Er wordt extra aandacht gevraagd voor de scholen in minder kansrijke buurten en voor het praktijkonderwijs.</p> <p>Binnen de doelgroepen liggen er verschillen tussen de scholen in hoeverre ze al met duurzaamheid bezig zijn.</p> <p>Er is een groeiende stem van jongeren zelf. Jonge burgers zijn volwaardige burgers wiens stem ertoe doet. Zij vragen om aandacht voor duurzaamheid en klimaat en een deel van hen is ook bereid daarnaar te handelen. Deze bottom-up impuls vraagt om herkenning en erkenning.</p>		<p><u>Bouwsteen 6:</u></p> <p>Start met de <i>coalition of the willing</i> binnen funderend en middelbaar beroepsonderwijs en ondersteun hen optimaal zodat zij de weg kunnen bereiden voor de andere scholen. Pak dit op voor alle onderwijssectoren, maar kijk binnen iedere sector naar de scholen die willen en de scholen die aangeven dat ze ondersteund willen worden.</p>

4.1 Toelichting op de bouwstenen

Bouwsteen 1:

Ontwikkel een eenduidige visie voor duurzaamheid in het onderwijs, gebaseerd op de ESD, SDG's en de WSA. En rekening houdend met de verschillen binnen het funderend onderwijs (PO, VO, speciaal onderwijs en praktijkonderwijs) en bij het middelbaar beroepsonderwijs.

Bouwsteen 2:

Formaliseer duurzaamheid structureel door inbedding van duurzaamheid binnen het kwaliteitsonderwijs in plaats van een eigen programma of vak. Binnen het funderend onderwijs kan dat via het nieuwe curriculum, binnen het mbo kan dat via de kwalificatiedossiers. Zorg dat internationale afspraken rond SDG's, ESD en WSA daarin meegenomen worden.

Toelichting

Het is voor het onderwijs niet duidelijk wat er onder duurzaamheid verstaan wordt. De een beperkt het tot de ecologische thema's als natuur, klimaat en energie, de ander neemt de sociaal, economische en ruimtelijke thema's daarbij. Wij adviseren de breedte van de SDG's aan te houden en daarbij aandacht te geven aan de onderlinge afhankelijkheden tussen de SDG's.

Een overkoepelende visie op duurzaamheid in het onderwijs kan bijdragen aan de mogelijkheden voor schoolbesturen en schoolleiders en docenten om dit te implementeren op hun scholen. En voor overheden en maatschappelijke partners kan de visie duidelijkheid verschaffen. Aandachtspunten zijn

- de verschillen per onderwijssector
- dat de afhankelijke thema's van duurzaamheid met elkaar verbonden worden, met verduidelijking en afbakening begrip (zie inhoud)
- vaardigheden als systeemdenken, afwegingen maken en eigenaarschap nemen, [jongeren]participatie en gedrag
- dat duurzaamheid op lange termijn een geïntegreerd deel wordt van kwaliteitsonderwijs en niet als apart vak wordt ingericht.

Nederland heeft zich gecommitteerd aan internationale afspraken die betrekking hebben op het onderwijs, waaronder de SDG's, ESD en WSA. Deze afspraken zijn niet altijd even goed bekend bij sectorraden en onderwijskoepels (bijv. VOS/ABB, Verus, AVS) en schoolbesturen. Meer bekendheid geeft ook meer duidelijkheid. Aan de sectorraden en koepels kan gevraagd worden om net als de MBO-raad het SDG charter te ondertekenen.

In het funderend onderwijs wordt straks het nieuwe curriculum leidend, hierover in de Tweede Kamer gesproken.¹

¹ Op 6 april is de curriculumvernieuwing in de Tweede Kamer besproken. Duidelijk is dat wat betreft curriculumvernieuwing de focus komt te liggen op de basisvakken taal en rekenen/wiskunde, op burgerschap en op digitale vaardigheden. Onderdelen van 'duurzaamheid' zullen, net zoals nu het geval is, aandacht krijgen in reguliere vakken (bijv. biologie, aardrijkskunde, natuur-/scheikunde. Vooral het vak NLT (natuur, leven, technologie; wordt gegeven in de bovenbouw HAVO en VWO) neemt duurzaamheid expliciet als context.

In het MBO is er binnen de kwalificatiedossiers al aandacht voor duurzaamheid. De vraag vanuit de arbeidsmarkt is daarin een belangrijke impuls om er aandacht aan te geven.

Bouwsteen 3:

Ontzorg en ondersteun het onderwijs optimaal met onder andere

- **Gezamenlijk Kennisplatform voor docenten, schoolleiders en medewerkers van scholen**
- **Landelijk regiepunt voor kennis, erkende lesmaterialen/activiteiten**
- **Lokaal regie/adviespunt voor ondersteuners van het onderwijs met regionale coördinatie**
- **Versterken lokale/regionale ondersteuning**
- **Tijd en ruimte voor docenten binnen hun school**
- **Opleiding en training voor docenten schoolleiders en medewerkers van scholen**
- **Gebruik de LEA als overleg over duurzaamheid/ de SDG's voor kwaliteitsonderwijs**

Toelichting

Ontzorg het onderwijs om duurzaamheid in het onderwijs mee te kunnen nemen en een structurele plek te geven. Dit in aanloop naar het nieuwe curriculum voor het funderend onderwijs en in aansluiting op de kwalificatiedossiers voor het mbo. Dit kan door de genoemde elementen in de bouwsteen.

Scholen en leerkrachten die al actief met duurzaamheid bezig zijn, hebben aangegeven ontzorgd en ondersteund te willen worden. Wij staan extra stil bij de laatste twee elementen:

- Een lokaal regie/adviespunt voor ondersteuners is er op gericht dat lokaal/regionaal de scholen eenvoudig kunnen vinden waar ze naar op zoek zijn. Doordat partijen als de bibliotheek, GGD, NME, Cultuurhuis etc nauwer samenwerken ontstaat er één-loket ondersteuning voor de scholen. Dit is niet alleen digitaal, maar ook door mensen die kunnen helpen en dat ook doen. Landelijk zijn er experimenten gaande om hieraan te werken.
Voor de versterking van de lokale ondersteuning zal naast budget en capaciteit gedacht moeten worden aan opleiding en training van (nieuwe) ondersteuners. De regionale coördinatie daarvan draagt bij aan een volledige dekking van het werkgebied, de kwaliteit van de dienstverlening en onderlinge uitwisseling.
- Een landelijk regiepunt is wenselijk zodat niet per onderwerp aparte content aan het onderwijs wordt aangeboden. Idealiter stemmen overheden, maatschappelijke organisaties en private partijen dit samen af. Dit kan beginnen door de overheden die dit onderling afstemmen onder regie van OCW en door het werken met erkende interventies/lesmaterialen en activiteiten. Het landelijke regiepunt is tevens de plaats waar de centrale database van erkende lesmaterialen en -activiteiten (gelijksoortig aan erkende interventies bij Gezonde School) ingericht wordt. Met daarbij specifiek aandacht en ruimte voor regionale invulling met de verschillen in invulling.

Aanvullend kan gedacht worden aan:

- Het opzetten van professionele leergemeenschappen (PLG's) voor het onderwijs met mensen die met vergelijkbare vraagstukken zitten in vergelijkbare fasen.
- Het versterken van duurzaamheid op de pabo's en lerarenopleidingen.

Bouwsteen 4: Inhoudelijke aandachtspunten:

- Brede inhoud van de 17 SDG's in onderlinge samenhang en de WSA als concept
- Modulaire opbouw en keuzevrijheid
- De stem van jongeren/ jongerenparticipatie
- (mondiaal) burgerschap
- Kansengelijkheid (extra aandacht scholen in sociaaleconomisch zwakkere wijken)
- Onderwijshuisvesting

Met daarbij

- Onderzoeksagenda
- Monitoring ontwikkeling duurzaamheid in het onderwijs

Toelichting

Bezie duurzaamheid vanuit het integrale gedachtegoed van de 17 Sustainable development Goals en zorg dat kwaliteitsonderwijs (=SGD4) tot stand komt door invulling van alle SDG's. 'Gebruik de SDG's als kompas.'

De Whole School Approach, waarin visie, bedrijfsvoering onderwijs, professionalisering en omgeving samenkomen kan daarbij als kader dienen om de duurzaamheid breed invulling te geven op scholen.

Duurzaamheid kan niet los gezien worden van zaken als globalisering, burgerschap(sonderwijs), kansengelijkheid, verduurzaming onderwijshuisvesting, groene banen etc. Door de verbinding te zoeken wordt de weg naar verankering van duurzaamheid in het kwaliteitsonderwijs breed versterkt. Dit met ruimte voor eigen keuzes van de scholen.

De wens om de inhoud van 17 SDG's en onderdelen van de WSA integraal te realiseren geldt als koers.

- Voor de aanpak op scholen geldt echter dat ieder begin goed is en dat scholen ondersteund moeten worden op hun reis met volgende stappen.
- Vanuit de gezamenlijke overheden kan je in aanvang kiezen voor enkele prioritaire onderwerpen om het daarna geleidelijk uit te bouwen (en te verbinden).
- Bied naast inhoudelijke thema's ook ruimte voor veranderprocessen naar een duurzame school. Waarbij rekening gehouden wordt met cultuur, verandermomenten, weerstand e.d.

Bouw de gezamenlijke aanpak modulair op, zodat scholen de keuzeruimte hebben om hun eigen onderwerpen te kiezen. 'Een kleine stap is voor een beginner een grote stap'. Bij een dergelijke stap hoort wel het verwerken van de doelstellingen in de strategische beleidsplannen/ visie.

Draag er zorg voor dat in een gezamenlijke aanpak de stem van de jongeren wordt gehoord. Zij zijn stakeholder van het onderwijs en verdienen in die rol een eigen stem. En ontwikkel in het verlengde daarvan jongerenparticipatie als deel van het leerproces. Doe dit in samenhang ook met burgerschapsonderwijs. Denk daarbij aan mogelijkheden als:

- Integratie van de SDG's/ duurzaamheid binnen burgerschap.
- Het instellen van een portefeuille duurzaamheid in de leerlingenraad.
- Het instellen van een eco-team.
- Het instellen van een Green Office (m.n. voor mbo).
- Ruimte voor gesprek met schoolleiders.
- De rol van leerlingen/jongeren bij de ontwikkeling van het curriculum (leerling als klant en

stakeholder).

- Ruimte voor initiatief van jongeren in de samenleving.
- Ruimte voor het kenbaar maken van je eigen mening (zoals klimaatmars en debat op school).

In de gezamenlijke aanpak zal ook ruimte ingebouwd kunnen worden voor een onderzoeksagenda en de monitoring van de voortgang om zo te zien hoe duurzaamheid in het onderwijs vorm krijgt (inhoud, proces, deelname) en wat de resultaten zijn die er geboekt worden voor het lerende kind. Zoek daarbij verbinding met bestaande kanalen zoals de universiteiten, hogescholen en het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO).

In de aanpak kan extra aandacht gegeven worden aan kansengelijkheid en dan specifiek voor scholen in sociaaleconomisch zwakkere wijken, voor speciaal onderwijs, en voor praktijkonderwijs. Zorg dat de gezamenlijke aanpak voor alle scholen, dus ook deze groep laagdrempelig en toegankelijk is en aansluit bij hun behoeften en mogelijkheden. En biedt waar gewenst aan deze doelgroep extra ondersteuning.

Bouwsteen 5:

Geef a.d.h.v. de andere bouwstenen een impuls aan duurzaam onderwijs vooruitlopend op (funderend onderwijs) de formalisatie van het curriculum (bouwsteen 2) en in het mbo richting 2030, het doeljaar van de SDG's. Sluit hiervoor een bestuursakkoord tussen rijk, decentrale overheden, sectorraden en onderwijskoepels.

Toelichting

Voor het funderend onderwijs zal de invoering en doorwerking van het nieuwe curriculum tijd vergen. Na vaststelling in het parlement moet het uitgewerkt worden in inhoud en vervolgens door educatieve uitgeverijen en lesmethodes verankerd worden. Dit kost enige jaren zeker omdat scholen niet direct nieuwe methodes aanschaffen. Met het oog op het doeljaar 2030 van de SDG's is het wenselijk dat voor het funderend onderwijs deze tijd nuttig gebruikt wordt om wel al stappen voorwaarts te zetten.

Binnen het mbo geldt dat duurzaamheid en in de kwalificatiedossiers hun plek vinden. Dat de Mbo-raad het SDG charter getekend heeft en dat er een duidelijke vraag vanuit de arbeidsmarkt is, versnelt dit proces. Dit neemt niet weg dat er nog veel te doen is en dat scholen die er mee bezig zijn vraaggericht ondersteund willen worden.

Om te komen tot een gezamenlijke aanpak is het wenselijk dat overheden en onderwijs zich er gezamenlijk aan committeren. In een bestuursakkoord kan dit met de bijbehorende rollen, taken en budgetten vastgelegd worden.

Bouwsteen 6:

Start met de *coalition of the willing* binnen funderend en middelbaar beroepsonderwijs en ondersteun hen optimaal zodat zij de weg kunnen bereiden voor de andere scholen. Pak dit op voor alle onderwijssectoren, maar kijk binnen iedere sector naar de scholen die willen en de scholen die aangeven dat ze ondersteund willen worden.

Toelichting

We beginnen niet op nul. Veel scholen zijn al actief bezig met duurzaamheid in hun bedrijfsvoering en onderwijs. Inschatting van onderzoekers (Oberon en SME) is dat de groep *innovators* (2,5%) en de groep *early adopters* (13,5) daar mee bezig is en dat we op het scharnierpunt staan dat de groep van de *early majority* (34%) serieus met duurzaamheid aan de slag gaat.

Door te werken met een *coalition of the willing* kan je die scholen individueel en collectief ondersteunen op de vragen die zij hebben. Door de scholen in po, vo, so en mbo te ondersteunen naar hun behoeften kan je deze standaardiseren, zodat er ondersteunings- en dienstenpakket ontstaat dat daarna ook door andere scholen gebruikt kan worden. Dit met maatwerk per onderwijssector en met maatwerk voor de lokale specificiteit.

Bijlage I. Onderzoek respondenten

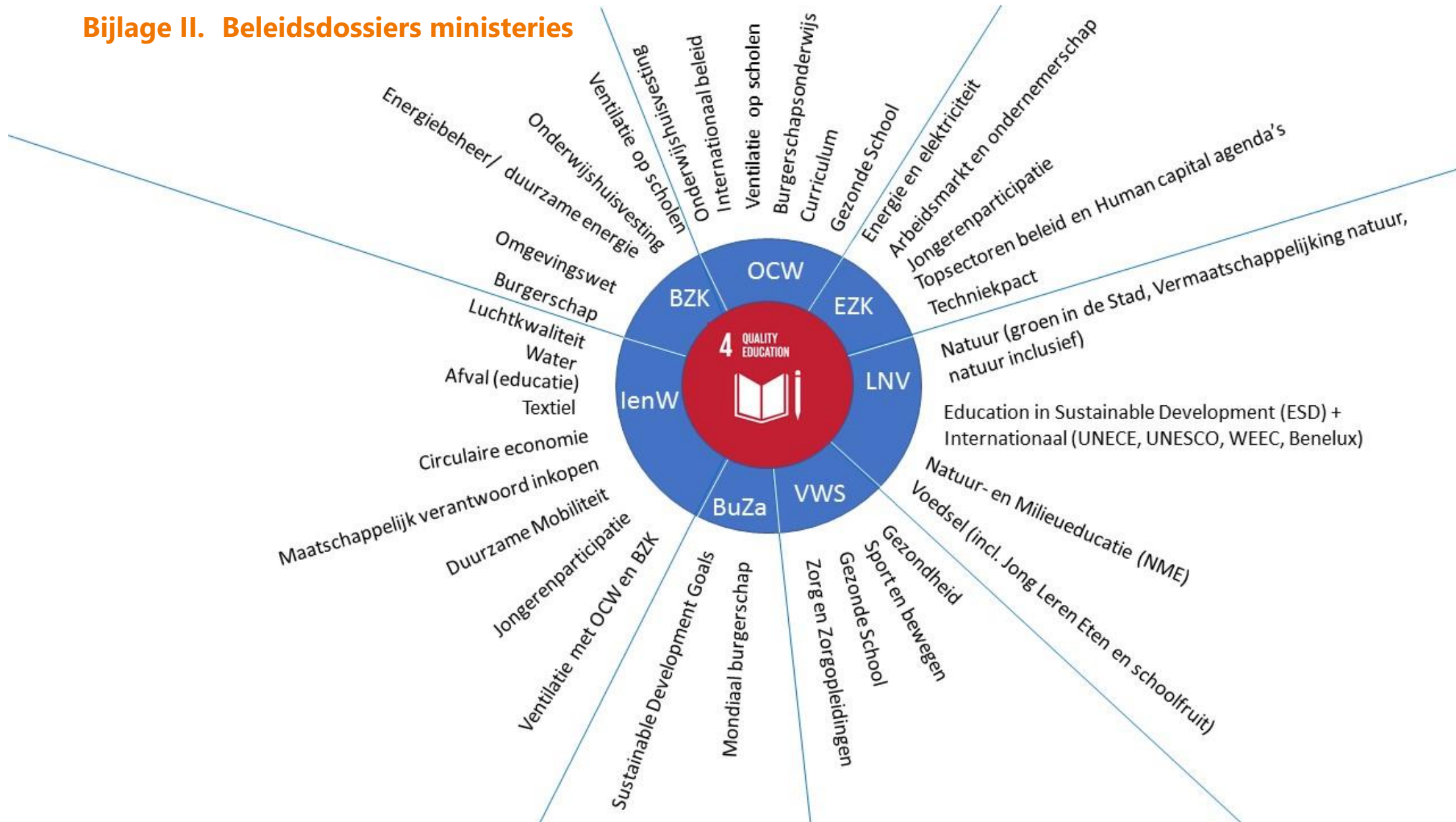
Respondenten onderzoek onderwijs draagvlak

	Organisatie	Respondenten	
1.	PO-Raad	Tanja van Nes	beleidsadviseur school & omgeving (onderwijshuisvesting)
		Stijn Temmen	beleidsadviseur curriculumherziening & digitalisering
2.	VO-raad	Irene de Kort	projectleider versterking burgerschapsonderwijs
3.	Sectorraad Praktijkonderwijs	Chris Zaal	bestuurslid Sectorraad Praktijkonderwijs
4.	MBO Raad	Rini Romme	beleidsadviseur kwalificatiestructuur
		Jet Tuinstra	beleidsadviseur strategie & onderwijs
5.	Sectorraad GO	Jasper Swuste	adviseur (Gespecialiseerd Onderwijs)
6.	Stichting Lucas Onderwijs	Schoolbestuur po & vo (regio Haaglanden)	
		Ewald van Vliet	voorzitter College van Bestuur
7.	De Onderwijsspecialisten	Schoolbestuur vso & so (regio Arnhem)	
		Jolina Branderhorst,	hoofd facilitair beheer
8.	Nova College	MBO bestuur (regio Haarlem)	
		Talitha Elst	lid College van Bestuur
9.	VTOI NVTK	Marian de Regt	senior beleidsadviseur
10.	CSG De Goudse Waarden	Maria van Wely	directeur vmbo
11.	De Vaart (so), Vierbeek College (vso)	Scholen so, vso (regio Arnhem)	
		Wim van Schaik	directeur
12.	JOB MBO	Anniek Westerhof	secretaris
13.	SLO	Ria van de Vorle	leerplanontwikkelaar po & deelprogrammamanager Vernieuwing landelijk curriculum

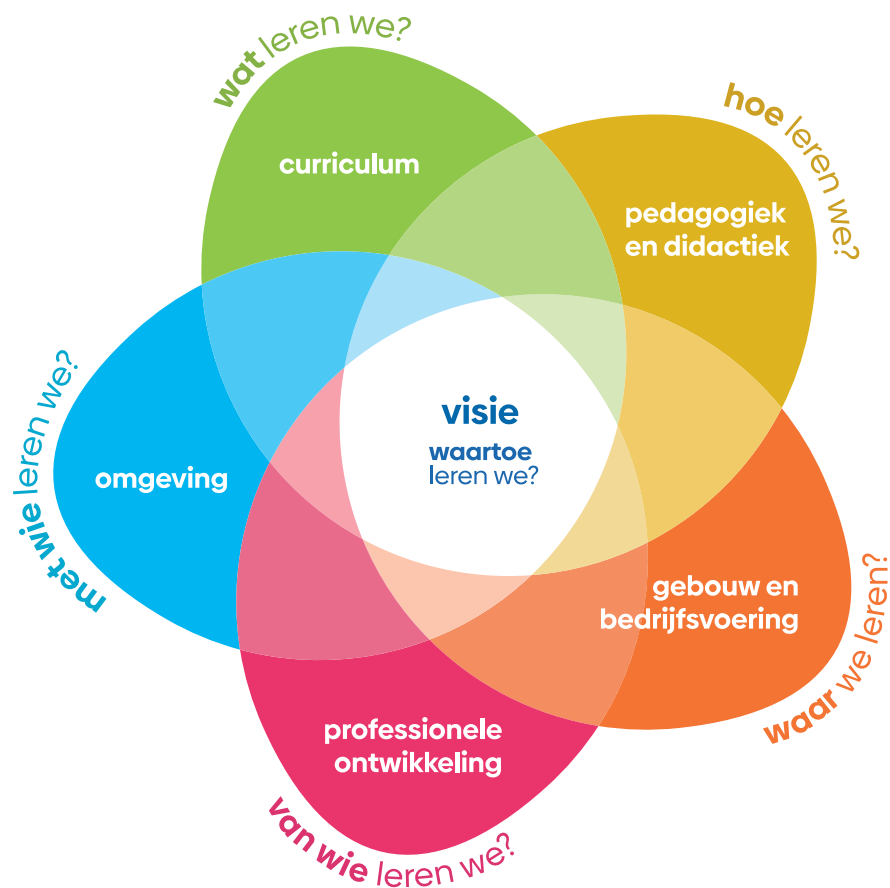
Respondenten onderzoek bestuurlijk draagvlak

	Organisatie	Respondenten	
1.	OCW	Daniëlle van Eijk	coördinator klimaatakkoord
		Floor Maaskant	MBO: klimaat, CE, arbeidsmarkt
		Jorrit Blaas	teamleider team curriculum VO
		Fons Dingelstad	directeur kennis OCW, CIO en coördinerend directeur klimaat & energie
		Gonneke de Ridder	coördinerend beleidsmedewerker directie internationaal beleid, focal point SDG.
		Chris van Bendegem	leerwerkstudent
2.	I&W	Indy van de Sande	Beleidsmedewerker circulaire economie in het onderwijs & jongerenparticipatie
		Esther de Kleuver	Directeur Leefomgeving en circulaire economie
3.	LNV	Peter Paul Mertens	MT lid directie strategie, kennis en innovatie
		Roel van Raaij	Beleidsmedewerker Directie Strategie, Kennis en Innovatie
		Lyda den Hartog	Waarnemend directeur Natuur
4.	BZK	Demian Keetelaar	beleidsmedewerker klimaat en energietransitie gebouwde omgeving sector utiliteitsbouw
5.	EZK	Lenneke IJzendoorn	Beleidsmedewerker Directoraat-Generaal Klimaat en Energie – Directie Klimaat
		Robert-Jan Schoonenboom	Senior beleidsmedewerker omgevingsmanagement; Directoraat-Generaal Klimaat en Energie – directie Klimaat
		Michel Crevecoeur	Head of unit nationaal klimaatbeleid
6.	VWS	Ype van Strien	programmasecretaris Duurzame Zorg
		Mirjan van Ormondt	directie MEVA (macro economische vraagstukken en arbeidsmarkt)
		Miranda Vroom	MT-lid directie Voeding, Gezondheidsbescherming en Preventie
		Andreia van der Pluijm	team gezond gewicht, accounthouder Gezonde School
7.	BZ	Sandra Pellegrom	Nationaal coördinator Sustainable Development Goals [SDG's] Nederland
		Hanna Küpers	SDG team
8.	IPO IPO	Jop Fackeldey	Gedeputeerde Provincie Flevoland
		Cora Smelik	Gedeputeerde Provincie Flevoland
9.	VNG	Anja Buisman	Procesregisseur verduurzaming maatschappelijk vastgoed, Programma Klimaatakkoord
		Peter van Corler	Beleidsmedewerker Onderwijs en Jeugd
10.	LBSNN en VNG internationaal	Ronald van der Hijden	Directeur LBSNN
		Arthur Wiggers	plaatsvervangend directeur VNG internationaal,
11.	UvW	Bram Rosenbrand	Beleidsadviseur innovatie en watereducatie

Bijlage II. Beleidsdossiers ministeries

Bijlage III. Afbeelding Whole School Approach

Bron en meer informatie: <https://lerenvoormorgen.org/whole-school-approach/>